

CSORBA DÁVID

A Mohács-szindróma, avagy II. Lajos halála (1526) historiográfiai nézőpontból

Ezt a jelenlegi könnyed historiográfiai áttekintést azzal a céllal írtam, hogy szemléltessem, hogy a különböző tudományterületek, ezen túlmenően az offline és online média műfajai vagy éppen a hétköznapi beszéd tematizálásai milyen értelmezési területeket jelöltek ki a Mohács-fogalomnak, toposznak a megjelenítésére a király halálával kapcsolatban. Előbb tehát röviden értékelem a Mohács-fogalmat, majd ezen belül a II. Lajos halálával foglalkozó írások nézőpontjainak a tömör áttekintését nyújtom, azt szemléltetve, hogy az elmondásnak, a megfogalmazásnak és a koncepciógyártásnak, sőt összeesküvéselmélet-képzésnek milyen nézőpontjait jelenítette meg a nagy elbeszélésnek ez az egyetlen eleme. A téma majd 500 éves története miatt csak irányokra, jellemzőbb nézőpontokra utalhatok, s csak egyetlen műfaj, a reformkori történelmi festészet esetén teszek kivételt rövidebb elemzésre a multiplikált értelmezői mező megvilágítása céljából. Mindennek a historiográfiai áttekintésnek távlatosan pedig az az értelme, hogy megvilágítsa, hol helyezhető el egy mai Mohács-vita ebben a félévezredes kommunikációs térben. Nemrég két, szombathelyi orvos II. Lajos fogazatának egy 1926-os kivonatos elemzését látva, annak hibáit feltárni igyekező, nagy médiavisszhangot teremtett felfedezésének, de láthatóan laikus olvasatuk egyirányú megoldásra vezetett. Azt előrebocsátom, hogy új értelmezés előtt mindig nyitott a tér – pláne, ha van olvasója (pl. egy történelmi regény, festmény vagy film esetében) –, de a történelmi okfejtésre csak a történész tudományos eszköztár adta lehetőségek közt. Ezért tartottam szükségesnek Farkas Gábor Farkas invitálást elfogadva, a szélesebb érdeklődő közönség számára közrebocsátani ezt az írást: s ennek megfelelően értékelje a tisztelt olvasó a tömörítés miatti általánosításokat, elnagyolt rajzolatokat.

A magyar ember ért a focihoz. A magyar ember vendégszerető. És ha mégsem, akkor is ki kérdőjelezhetné meg a nemzettudat ilyen elementáris alapélményeit, mint a foci vagy a főzés? Ehhez mindenki hozzá tud szólni, a piaci kofától a milliárdosig, a betanított munkástól az egyetemi professzorig. Az évszázad meccsének eredményét, a 6:3-at mi a nemzettudat, a nemzeti emlékezet alaptényezőjeként szeretjük láttatni;¹ s Kossuth-nóta rádiós szignáljára énekeljük, és valóságos

¹ *A magyar emlékezhelyek kutatásának elméleti és módszertani alapjai*, szerk. S. Varga Pál, Száz Orsolya, Takács Miklós, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013 (*Loci Memoriae Hungaricae*, 2).

fociirodalmunk van Mándy Ivántól Eszterházy Péteren át a 4x4 bloggeréig. Egy magyar ember (és egy igazi magyar író) nem is képzelhető el ennek az alapértéknek a cáfolójaként, netán negligálójaként. Épp így, egy magára valamit adó embernek van saját receptje, titkos sütemény-, halászlé- vagy pálinkakészítési gyakorlata. S természetesen magyar írot sem találni, aki ne írt volna az evés, a gasztronómia valamely – olvasva is érzéki élményt nyújtó – területéről, legyen az a húsleves, a csokoládé vagy éppen a pacal laudációja.²

És épp ilyen lényegi kérdés az, hogy a hungarológiai örömök, közösnek érzett pozitív magyar jellemzők mellett ugyanilyen tradíciója van a magyar nemzeti keserveknek, átkoknak és balszerencséknek. A 16–18. század magyar irodalma a széthúzás, a visszavonás karaktereit (is) felmutatta, a pusztuló, sorvadó, „maroknyi magyar” nemzet közegeiben. A 19. század a herderi jóslatot, a kis népek nemzethalálának veszélyét visszhangozta (az ún. herderi jóslat Kölcsyvtől Vörösmartyig). A 20. század pedig a nagy sorsfordulóink, nemzeti katasztrófáink panteonjába illesztette Isonzót, Trianont, a Don-kanyart és a Corvin közt. Ezek a pusztulás víziók és tragikus elbukások szintén a közös magyar emlékezet részei. Hol humorba ágyazottan („Nincs több fegyverletétel, világos?”, Nagy-Bandó), hol a népdalos alaphangulatú világzene műfajában („világosnál sötét volt”, Hobo), de leginkább keserűen, s nagyon ritkán ottlikosan („Megszoktuk hát, hogy egyedül ünnepelgessük vesztes nagy csatáinkat, melyeket túlélünk.”). S ha mindezeket egy történelmi áttekintés részeként jelenítjük meg, az átlagember fejében megképződik legalább a szimbolikus kezdet, az ős-ok, a „mohácsi katasztrófa”, vagy ennek a sorozatnak a történelmi háttereként az egyik, a számtalan összeesküvés-elméletből, mely a lehetséges dramaturgiát adja a magyar nép szükségszerű elbukásainak (és mégis megmaradásának) megértéséhez. Jóllehet, a nemzeti emlékezet egy-két emberöltőnyit fog be retrospektíven, de Mohács tartja magát állócsillagként. Nem véletlenül: nehéz magyarázni s feldolgozni azt, hogy az önálló állami lét ekkor végleg véget ért.

Több más mellett közhelyszerű a focihoz való viszonyunk és a „nekünk Mohács kell”-érzés is. Amint a közbeszédbeli sportkritikához nem szükséges különleges futballtudás, úgy a Mohácsot megjelenítő közmondáshoz („több is vészett Mohácsnál”, „nekünk Mohács kell”) és annak alkalmazásához sem. Sokkal inkább elvárt egy erős érzelmi viszonyulás. Lévéen, hogy ez alapvetően egy történelemszemléleti paradigma, függetlenül attól, hogy azt egy szaktörténész szólaltatja meg, vagy egy külföldi turistákat itthon kalauzoló idegenvezető, vagy éppen az utca embere. És a történelmünk megítéléséhez, a mai sorsunk magyarázatához és kiútjainak szemléltetéséhez ez a Mohács-felfogás is egy lehetséges okadó magyarázat. Ilyen módon tehát az egyedi, egyszeri történelmi esemény, a mohácsi csata sem elsősorban katonapolitikai értelemben fontos, hanem abban a kontextusban, ahonnan ezt szemléljük, és ami ráakódott az elmúlt majd félévezredben.

Ez alapján pedig kijelenthető, hogy voltak a magyar történelemben olyan

² CSERNA–SZABÓ András, *A pacalembert, ha író: A gyomor irodalma = Magyar Konyha*, Gasztronómiai magazin, 2015/1–2, 78–83.

csomósodási pontok, amikor éppen a Mohács-hoz való viszony témává vált, és volt, amikor az kifejezetten nagy érdeklődést, sőt vitákat gerjesztett. Mindegyik helyzet kitermelt magából egy-egy könnyen megjegyezhető szófordulatot, klisé, mely jellemzője volt az adott korszak értelmezési mezejének. Ezek rövid áttekintésével azt szeretném szemléltetni, hogy milyen tudományos területek és milyen lehetséges megközelítések születtek eddig a témában; de természetesen nem a teljes Mohács-recepciót tekintve – mivel ez a téma szétfeszítené egy tanulmány műfaji kereteit –, hanem csak és kizárólag II. Lajos halálát illetően.

Minden korszaknak más Mohács-képe van

A Mohács-kérdéskörnek kiterjedt tudományos és szépírói irodalma és közbeszéd-beli aktualitása, szerepe van, a téma megszámlálhatatlan műfajban és területen öltött testet eddig, s valóságos szindrómája az egyéb történelmi kérdések, tradíciók tanulmányozásának.³ Értelmezték ezt rögvest a csatát követően, s teszik ma is, bel- és külföldön egyaránt. Kezdetben (16. század) a latinos műveltségű, a krónikairás hagyományát folytató írók mesélték újra a végzetes csatát (Istvánffy Miklós érzékletes bemutatása már csak források alapján készült), majd a hitvitázó prédikátorok olvasták egymás fejére a visszavonásnak, az egymás ellen forduló, az ország vesztét okozó ellenségeskedésnek a vádját ezzel a példázattal (17. század).⁴ A felvilágosodás korának arisztokrata gondolkodói, jezsuita történetírói (Pray György, Katona István) ébren tartották a történetet. Majd pedig a reformkor karolta fel igazán a témát: szépírók számtalan műfajban, politikusok és publicisták, festők és történetírók vitatták és jelenítették meg, mi veszett el Mohácsnál.⁵ A szobor- és emléktábla-állítás sem maradhatott el, a 19. század második felétől ezt követték a regionális kutatások. A 20. század elején, az esemény 400. évfordulójára emlékkötetek készültek, regénytrilógiák születtek (P. Gulácsy Irén és Krúdy Gyula jóvoltából), s nagy politikai beszédek emlékeztették a korabeli hallgatóságot a múlt tanulságainak levonására Mohács kapcsán. A 20. század harmadik negyedében pedig heves történetírói vita vette kezdetét, mely túlburjánzott a szakmai berkeken, s közéleti és tudományos periodikák jelentették meg ennek a részleteit annak hosszúra nyúlt, 30 évnyi tartama alatt.⁶ Az online média világában ezentúl külön fórum, majd blogok sora vette fel ezt a szálát újra meg

³ Ehhez l. a legújabb antológiában közrebocsátott szövegeket s képeket, *Mohács*, szerk. B. Szabó János, Bp., Osiris, 2006 (Nemzet és emlékezet).

⁴ BITSKEY István, *Pázmány korai vitairatai a keresztény egységről és az iszlámról* = Uő, *Virtus és religio. Tanulmányok a régi magyar irodalmi műveltségről*, Miskolc, Felsőmagyarország Kiadó, 1999, 135–143.

⁵ DEBRECZENI Attila, *Nemzeti nagylét, nagy temető és – Batsányi, Egy nemzeti narratíva formálódása = A magyar emlékezhelyek...*, S. Varga et al. (szerk.) 2013, i. m. 208–226.

⁶ ERŐS Vilmos, *A Mohács-vita = Magyar Szemle*, 2014/5–6; http://www.magjarszemle.hu/cikk/a_mohacs_vita.

újra.⁷ Lassan közeledve a csata félévezredes jubileumához látható, hogy alig van olyan korszak, amikor ez a téma ne került volna az érdeklődés középpontjába. Médianyilvánosságát tekintve pedig nemcsak az elefántcsonttorony védő magasába zárkózott szobatudósok aforizmájaként öltött testet egy-egy megszólalás (legyen az Pray György kommentárja vagy egy laikus szamizdat kiadványai), hanem – az egyedi emlékezőkkel szemben – sokkal inkább volt medializált e téma, mint a Verancsics püspök felkarolta írók köre, a nagyszombati jezsuita történetírók vagy éppen a '20-as évek kultúrpolitikája esetén ez látható.

Ezt látva úgy vélhetnénk, hogy szegény lehet az a korszak, amelynek nem volt „Mohácsa”. Ha emlékezetes, emlékezetre méltó, akként megőrzött katonapolitikai vereséget keresünk 1526 előtt s után, abból is volt bőven (Muhi, 1241; Várna, 1444; Erdély s Partium, 1657); ha nemzeti/közösségi traumát jelentő eseményt, magyar példa arra is akadt elég (Attila halála, Mátyás halála, a protestáns gyászévtized, 1849-es megtorlások, Trianon, 2. magyar hadsereg pusztulása, Széna tér, 1956); s ha történelmi sorsfordulókat, de immár egyedi esetre nézve, nos, könnyedén talál bárki említésre méltót (pl. Zrínyi és a vadkan, Rákóczi lovának 1708-as trencsényi botlása, ifj. Horthy repülőbalesete), csak interpretáció kérdése.

A megnyilatkozás műfajai pedig olyan széles spektrumot képviselnek, hogy azt számba venni egy önálló kötet is kevés: B. Szabó János 2006-os *Mohács* című kiváló és szépen kivitelezett antológiája, szöveg- és képgyűjteménye is csak válogatás lehetett. Irodalmi megjelenésére bőséggel hozhatunk szinte bármilyen műnemben példát: epikai,⁸ lírai,⁹ drámai¹⁰ és vegyes műfajokban¹¹ egyaránt. Ha művészeti alkotásokat vennénk sorra, a képzőművészettől (török miniatúrák, német 18. századi festmények, s végül a reformkor történelmi tablőfestői generációja, Orlai Petrics Soma, Than Mór, Székely Bertalan), a szobrászaton, kispasztikán át (emlékoszlop tervezet 1842; emléktábla Mohácson és Szekszárdon), a filmek világáig jutnánk (l. Jancsó Miklós 2004-es alkotása vagy Baltavári Tamás animációja a csatáról). Tudományos műfajoknak se szeri, se száma: tanulmány, filológiai forráskiadvány (az 1840-es évektől), történelmi vita (Nemeskürty-vita), monográfia, tanulmánykötetek, tudományos ismeretterjesztő írások kimeríthetetlen száma tanúskodik erről. A média koronként más-más műfajban tematizálta Mohács példáját: felekezeti narrációban (prédikációk, hitviták a 16–19. században), nyilvános politikai beszédben (Cuspinianustól a mai politikusokig). Formailag a 20. század végéig alapvetően offline fórumok (Nemeskürty-vita, a *Jelenkor* 1976-os számával) képviselték a háttérrel, azóta egyre gyorsuló ütemben online fórumok (wiki, 2004-es index fórum, blogerek) is kapcsolódnak be ebbe a tör-

⁷ ILLIK Péter, *A Mohács-kód, A csatavesztés a magyar köztudatban*, Bp., Unicus, 2015, 61–86.

⁸ Liszti László *Magyar Márs* című eposza (1653), P. Gulácsy Irén és Krúdy regényei (1926).

⁹ Kisfaludy Sándor, *Dobozi Mihály és hitvese* (1822), Kisfaludy Károly, *Mohács* (1826) című alkotásai.

¹⁰ Pl. Szomory Dezső *II. Lajos király*, Vojnovich Géza *Mohács* (1922) című drámái.

¹¹ Pl. ballada (Thaly Kálmán, 1860) és esszé (Kölcsey Ferenc, *Mohács* [1826]; Kemény Zsigmond, *A mohácsi veszedelem okairól* [1840]).

téneti kommunikációba. Ilyen módon tehát a Mohács-témára nemcsak szólások (toposz, exemplum) és műtárgyak (festmény, emléktábla) utalnak, de elemzések és beszédek, sőt emlékműsorok jelenítik meg on- és offline fórumon egyaránt.

II. Lajos emlékezete

Ehhez a hihetetlen sokszínűséghez képest II. Lajos halálának emlékezete szinte el-sikkad e sok információ áradatában. Az értelmezések csomópontjait ebben a szemléltetésben jobbára az évfordulók adják, de szabadabb tematikus rendezésben.

1. Az első „értelmezési vita” már a halál és/vagy eltűnés idejéhez köthető. Amíg nem találták meg a király holttestét a hivatalos kutatócsoport tagjai, s nem tett erről jelentést annak vezetője, a győri várkapitány, Sárffy Ferenc, addig sokféle hír s hallomás vegyült egybe. Brodarics, Cuspinianus, Ursinus Velius megnyilatkozásai mellett német, olasz, lengyel röpiratok, török, német és latin nyelvű krónikák egyaránt tárgyalták az eseményt. Nem volt sokáig egyértelmű, hogy hol s hogyan halt meg a király? Ki/k temette/ék el?¹² A királykoronázások után pedig már más lett az érdeklődés középpontja, lekerült a napirendről a király halála, s az utókor inkább a történelmi tanulságok levonásával foglalkozott. A török kiűzéséig a korszakban olyan kérdések fogalmazódtak meg többek között, mint mi vezetett oda, hogy Mátyás birodalma szétesett? Mi az oka a török ittlétének? Milyen történelmi szükségszerűségek adják ennek hátterét? S a lezárult élet után az irodalmi (prédikáció, hitvita), történelmi szövegek (krónika, emlékirat) vagy festmények (török miniatura, német festmény) ezek kontextusában jelenítették meg Lajos király halálát és szerepét. Az egyik visszatérő elem a király koravén-ségének exempluma négy stációba szedve, melyet Brodaricstól Cserei Mihályig idéztek a historikusok (koraszülött volt, a szokásosnál korábban szakállasodott, fiatalabban házasodott, s idő előtt halt meg). Pázmány és protestáns vitapartnerei pedig a törökösség, hitszegés, visszavonás (széthúzás) jelszavaival elevenítették fel a várnai és a mohácsi csata toposzai mellett ezt az életutat is. Amikor II. Rákóczi György erdélyi fejedelem célt tévesztett lengyelországi háborúját elbukta, s ennek büntetőhadjárataként Erdélyre s a Partiumra tatárhadak törtek, a négy-éves dúlás lelki következményeként a történetírók felevenítették a mohácsi vereség előképét ismét.¹³

A győztes második mohácsi csata (1687) után lezárulni látszott a török korszak. Ezt ékesen jelzi, hogy Esterházy László pécsi püspök ennek centenáriumát

¹² Ennek sajtójához I. FARKAS G. *Farkas, II. Lajos rejtélyes halála*, I. = *Magyar Könyvszemle*, 2000, 443–463; II, *Uo.*, 2001, 33–50.

¹³ CSORBA Dávid, *Az 1657-es év mint a nemzeti történelemszemlélet egyik irodalmi toposza* = *Nemzet, identitás, irodalom*, A nemzetfogalom változatai és a közösségi identifikáció kérdései a régi és a klasszikus magyar irodalomban, szerk. Bényei Péter, Gönczy Monika, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2005 (Csokonai Könyvtár – BSL, 35), 123–154; <http://hdl.handle.net/2437/101424>.

követően festményeket rendelt id. Dorffmaister Istvántól, amelyek egymás párhuzamként, egymással kompozíciót alkotva jelenítették meg a két csata hasonlóságait, a török uralom szimbolikus kezdetét és végét. A művész megfestette mindkét csatát, és II. Lajos páncélos képét is, s ezek a mohácsi csatatéri kápolnában lettek elhelyezve, de pihentek a püspöki rezidenciában is, jelenleg ismét a kápolnában láthatóak.¹⁴ Megállapítható, hogy egészen más szerep jutott a halál közelségében született írásoknak és feltevéseknek, mint az utána létrejött szövegeknek és festményeknek. Legfőbb eltérés, hogy a Lajos temetéseit, illetve az új királyok koronázásait követően a történelmi távlatok, a politikai, felekezeti nézetek kaptak hangsúlyt, és a mohácsi végzetszerű csata bármilyen egyéb kontextusa, értelmezése, kivéve a király halálát.

2. A második nagyobb csomópont a reformkorra tehető. Nem irodalom-, hanem kultusztörténeti szempontból jelentős pillanat volt, amikor (1817) Mohácson háromnyelvű misét mondtak a Nyakavágó Keresztelő Szent János fejeletének napján elhalt 1526. évi mohácsi áldozatokért. S jellemző eset, hogy Vörösmarty Mihály még magántanítói korszakában honismereti túrát tartott a Péczeli fiúknak, s nem hagyta ki Szigetvár mellett a mohácsi síkot, mint ihletadó helyet sem.¹⁵ Közismert a mohácsi csata 300. évfordulójának a nemzeti irodalmunkban elfoglalt helye, s ebben a romantikus dicső múlt – korcs jelen típusú szembeállításban megjelenített történelmi tanulmányokban és irodalmi szövegekben, ha utalás szintjén is, de előkerült a fiatal király halála. Kölcsey *Mohács* című esszéje s Kisfaludy Károly „*Hős vértől pirosult gyásztér...*” kezdetű elégiája mind az évfordulóra készültek, s számos egyéb műfajú szöveg. Szerémi Györgynek, Lajos király egyik budai káplánjának a latin nyelvű emlékirata is előkerült kéziratban (1840). Az ekkoriban indult új sorozatokban (EOE, Török kori okmányok/források etc.) kezdték számos egyéb szöveget kiadni. Széchenyi István az 1840-es években vetette fel, hogy nagyjainkat közös temetőhely illetné meg, s e Nemzeti Pantheon (a későbbi Fiume úti sírkert) gondolata 40 évvel később meg is valósult. Nem véletlen, hogy Than Mór (1846), majd Orlai Petrics Soma (1848) tervekét készítették Mohács témában. Utóbbi a nagy port kavart festményhez Szerémi szövegét használta (a Jászay Pál-féle 1846-os értelmezés alapján), még ha nem is annak legvadabb, szekszárdi gyilkossági elképzeléseit újraálmodva.

A csata 350. évfordulója táján azonban számos délvidéki magyar s szerb kutató, lelkes amatőr adta ki, írta át Szeréminek ezeket a részeit, s fogalmazta írásba kétségeit, miszerint II. Lajost meg lehet-e egyáltalán találni? Micsoda összeesküvés áldozata lehetett szegény! Gosztonyi Jenő vagy Mogyoróssy János a kor

¹⁴ L. Galavics Géza képelemzését a Dorffmaister-alkotásokról, *Történelem – Kép*, Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon (2000. 03. 17. – 2000. 09. 24. kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában), szerk. Mikó Árpád, Sinkó Katalin, Bp., Magyar Nemzeti Galéria, 2000 (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai, 3), VI/31, 397.

¹⁵ PERCZEL Mór *Emlékirataiból* = *Vasárnapi Újság* 1868/2, 15. Kiadta: *Kortársak – nagy írókról*, vál. Lukácsy Sándor, Bp., Művelt Nép, 1954, 73–74.

patetikus, értelmező költői kérdéseivel szemléltették ezt, Szerémi szövegrészletekkel és Székely Bertalan-reprójával. A délvidéki (Mohács, Gyula, Szekszárd, Dunaszekcső) származású vagy munkahelyű alkotók kapcsolódva a kor történeti érdeklődéséhez és az egykori regionális hősök arculatának aktualizálásához, alkották meg ezeket a rövidke írásait. Jellemzően az ekkor éledő szerb nemzeti öntudat is megtalálta Szerémiben a saját török kori világának adatait, régmúltjának nagy alakjait. Szövegválogatást adtak ki a rácok múltjáról, Cserni Jován küzdelmeiről, s mindkőzt Lajos haláláról.¹⁶ Két tudós történész, Erdélyi László és Szádeczky Lajos pengeváltásait hozta le a *Századok* 1892-es évfolyama, amelyben Szerémi eredeti és 1857-es kiadásáról, félreérthető helyeiről vitatkoztak. Ezzel párhuzamosan készültek a nagy millenniumi ünnepek és összegző kötetek (a Szilágyi Sándor szerkesztette *Magyar Nemzet Története*, a Jókai által is szerkesztett *Az OMM írásban és képen* kötetei), Kossuth Lajos temetése. És úgy tűnik, hogy ebben az időben a fenti tudományos vita és a korábban említett alternatív történelemszemlélet egyre szűkebb közösséget szólított meg a számos egyéb reprezentatív esemény mellett.

3. A harmadik csomópont a csata 400. évfordulóját ünneplő eseményekhez, emlékbeszédekhez és kötetekhez, emléktábla-avatásokhoz (Mohács: csatatér, Csele-patak, illetve Dunaszekcső) kapcsolódik, de mindezek a király halálát alig érintették. Az ismert Lukinich-szerkesztette *Mohács-emlékkönyv*ben (1926) Gyalóky Jenő hosszú hadtörténeti tanulmánya végén röviden szólt a király lehetséges haláláról, s ehhez volt olvasható Kenyeres Balázs rövid orvostörténeti értelmezése a király halálára vonatkozó, akkor ismert források félreérthető mondatainak elemzésével (melyből a két szombathelyi orvos téziseit is felállította). 1928-ban avatták fel Dunaszekcsőn a polgármesteri hivatal homlokzatán a II. Lajos utolsó útját megörökítő emléktáblát, s itt is érzékelhető a község vezetőinek dilemmázása, mert az emlékállításkor finoman elkerülték a halál tényének, időpontjának s helyszínének definiálását, csak az útban levésre, s annak helytörténeti vonzataira koncentráltak.¹⁷ Ahogy a korábban említett festészeti alkotások mind értelmezték a vélt/valós történelmi eseményeket, akként tekinthetünk a két világháború közti irodalmi alkotás narratívájára is, II. Lajos és kora iránt megélénkülő érdeklődésre.

Az tény, hogy Trianon hatása kikerülhetetlen a korban, s talán ennek is köszönhető, hogy a szétszakadt dualista monarchia után összetement kisországban a függetlenség elvesztésének nagy előképeként tekinthettek Mohácsra, s ez a lírai alkotásoktól (Mohács-versek) az emlékbeszédeken át a legkülönbébb műfajokban és a legváltozatosabb formákban kapott teret, felélesztve ezzel a reformkori történelemszemlélet számos elemét. Ilyen konstrukció, ahol az epikus váz megmaradt egy heroizáló újramondó történetmesélés mentén, P. Gulácsy Irén *Fekete*

¹⁶ A délvidéki és szerb olvasatokhoz I. CSORBA Dávid, *Mohács egy „mesemondó” szemével*, Szerémi György világképe, Nyíregyháza, Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület, 2012 (Modus hodiernus, 4), 27–28.

¹⁷ L. <http://www.dunaszekcső.hu/?module=news&action=show&nid=55967>.

vőlegények című trilógiája (1926), melyben különös fénytörésben, mellékszereplők (a királynők külön harca vagy éppen Czibak Imre püspök emberi nagysága) és arctalan tömegek világa került egymással szembe. És természetesen napvilágot látott Szerémi újabb kiadása (1941), és még néhány újabb összeesküvés-elmélet Neusiedler Jenő (1926), majd Supka Géza (1943) tollából a lehetséges királygyilkosság háttéréről.

A romantikus mítoszteremtés és a nyelvi archaizálás jó példája Krúdy Gyula 1926–30 közti, főként Szerémi szövegére és Jászay történeti munkájára alapozó (*Árnyékkirály, Mohács, Festett király, Az első Habsburg*, melyek majd *Három király* néven álltak össze) trilógiája.¹⁸ Krúdy Gyula minden karakterisztikus fabulát felhasznált szerelmi regénye alakformálásához és narrációs eljárásaihoz a *Három király*-ban, mégpedig egy rémhistória keretében. A forgatókönyv szerint a király temetésére titokban lopózik be a királyné a Chrudy nevű alak segítségével (fikció a fikcióban tehát, és ezt hangsúlyozta a narrátor). A fehértvári templomban felravatalozott holttestet a szomorú királynő megtekinteni vágyik, hogy bizonyosságot szerezzen (az olvasót a narrátor ekkorra bevezette a Szerémi-féle rémtörténetek potenciális valóságára, s várja, hogy igazoldónak-e ezek, pl. hármas cseh kard etc.). Amikor Mária a templom felső gerendáiról macskaügyességgel odalopózva betekint a lepel alá, elborzadva felsikolt, rohannak az örök, és a lovak is menekíti a királynét: nem tudjuk meg, mitől ült ki Mária ajkára rémület (a halottlétástól, a gyilkosságra utaló jelektől etc.).

4. 1976-ban a mohácsi csata 450. évfordulójának megünneplése kettős eredményt hozott. Az eddig már említett műfajokon túl megszületett a Mohácsi Történelmi Emlékhely a maga kontextualizáló, értelmezői szerepével. A korábban elkezdett ásatás, a tömegsírok egyik parcellájának a kutatása viszont nem hozott akkora eredményt, és nem keltett olyan visszhangot, mint a Nemeskürty István nevéhez kapcsolt ún. Mohács-vita, s az egészen a korunkig elhúzódó, és jelentős mennyiséget képviselő, on- és offline fórumokon egyaránt megjelentetett történettudományi és publicisztikai írások sora. Jóllehet, ezek is alig érintik a csatát hadtörténeti vagy katonapolitikai értelemben, a király halálát is azért tárgyalta néhány ismeretterjesztő cikk, hogy az összeesküvés-elméletek alól kihúzzák a talajt (Perjés Gézától Barta Gáboron át legújabban B. Szabó Jánosig).

A Mohácsról való gondolkodás történetében ekkortól jelennek meg legerőteljesebben a másként gondolkodás nyelvi alakzatai. Erre az időszakra tehető (az 1970-es évek) a bölcsészettudományok narratológiai fordulata: az új paradigma a történettudomány esetén új típusú forráskezelést és elbeszélésmódot hozott. Minthogy a történelem egyszeri, megismételhetetlen jelenségével szembeállítható a történet, melyet minden kor és tudós másként ír, ezáltal a történetírás léte konstruált, melyet elfogultságok (cui prodest?, bias), a közszellem belátásai (toposz) is irányítanak. Tehát nagyon leegyszerűsítve, ami kilóg, más olvasatú, nem

¹⁸ KELEMEN Zoltán, *Történelmi emlékezet és mitikus történet Krúdy Gyula műveiben*, Bp., Argumentum, 2005.

országos jelenség, az is bírhat jelentőséggel a történetek megalkotásakor: egy kis ember békaperspektívája lehet értékesebb, mint egy kormányzat politikai allűrjei. A hivatalos és az alternatív szemlélet ekvivalens történettudományként való szembeállítás a másként gondolkodók írásában (pl. Zakar András, Kolozsvári Grandpierre Endre) jelzi, hogy a kizárólagos vagy legalábbis meghatározó közösségi medializáció kora véget érni látszik; az önálló fórumok, kiadók, majd weblapok megszületése¹⁹ ennek a szemléletváltásnak a nyilvánvaló jelei.

Ilyen módon tehát egymás mellett él és hat Baltavári Tamás hadtörténeti animációja és Jancsó Miklós filmje *Kapával, Pepével s társaival a főszerepben* (2004);²⁰ az index-fórum névtelenjeinek megállapításai Mohácsról (2004) és Kolozsvári Grandpierre Endre összeesküvés-elmélete a király három lehetséges haláláról és 4-féle temetéséről.²¹ Legutóbb a II. Lajos halálához kapcsolt írások, kéziratok s kiadványok eddigi legteljesebb értelmezését Farkas Gábor *Farkas filológiai-könyvészeti összegzése* (2000/1) nyújtotta.²² Ez a mértéktartó tanulmány felhívta a figyelmet a király halálának megrajzolása körüli variációkra, a kultusz-képződés – gyakran mulatságos – folyamataira is. Az OSZK Arcanum digitális adatbázisában összegyűjtött több tízezres számot képviselő, Moháccsal kapcsolatos írások nagysága pedig sejteti, hogy lenne még mit mondani ebben a témában, akár egy egész kutatócsoportnak is, ha bárki csak a források és/vagy az 500 évnyi értelmezések kapcsán kívánna megszólalni.

Kontrollpélda: id. Apafi Mihály temetése

Sajnos, II. Lajos halála és temetési körülményei körül nincs minden rendben, ez kétségtelen. A király a csatában eltűnt, később a helybeliek elhantolták, s miután a megtalálására küldött Czettricz–Sárffy-féle csapatból a király egykori kamarása beazonosította, Fehérvárra vitték a halottat. Az odaérkező Szapolyai, majd egy év múlva Ferdinánd is csak akkor lehettek koronás főek, ha illő módon az előző királyt eltemetik. Így szegényt alig találták meg, aztán meg legalább háromszor temették el. Ez már önmagában minimum szerencsétlen eset, ha nem akár telített valamely mélyebb értelemmel, netán összeesküvés-gyanús. A magyar történelemben is akad számos fejedelmi személy/uralkodó rejtélyes halálára példa (Imre herceg, I. Béla, Mátyás, Zrínyi Miklós és a vadkan, Habsburg István főherceg, ifj. Horthy Miklós, Teleki Pál), újratemetésre is találunk több esetet (Báthori Gábor, II. Rákóczi Ferenc, Kossuth Lajos, Horthy Miklós, Nagy Imre). A nagyobb zavart valójában nem ezek a fenti faktorok okozzák, hanem az, hogy kevés adat

¹⁹ L. *A mohácsi csata*, Schnell Tamás oldala, <http://mohacsi-csata.hu/>; *A negyedik dimenzió*, Szabó Gábor oldala, <http://www.negyedik-dimenzio.coldal.hu/>.

²⁰ Az animációt l. a *Manda* honlapján, http://mandarchiv.hu/video/175/A_mohacsi_csata.

²¹ L. KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE Endre, *Magyarok titkos története*, Bp., 1991 = <http://www.angelfire.com/realm3/hmult/nepek/mittort1.htm>.

²² FARKAS, II. *Lajos rejtélyes halála*, i. m.

áll rendelkezésünkre. Kossuth Lajos halála és temetése országos tudósításokkal kísért médiaesemény volt. Az ezelőtti időszakból kevés hasonló, jól dokumentált példát emelhetünk ki, talán csak id. Apafi Mihály erdélyi fejedelem temetéseit.²³

Ugyanis adott a csontváz, a temetési menet rendje (a hatalmai jelvények és a meghívottak közti sorrend adta szimbolikus rend), vannak temetési beszédek (1690–1942). Ezentúl rekonstruálhatóak a halál és a temetések eseményei (annak politikai, családi, egyéni érdekeinek és indokainak a szövedéke). S végül van lehetőség történelemszemléleti tanulságok levonására: a 4 temetés megannyi beszéddel, 4 különböző korból, 4 világszemléleti háttérrel mást és mást mond el a fejedelemről, Erdély szerepéről, és természetesen annak a jelenre vonatkozó távlatairól (nem is beszélve arról, hogy ha ma újratemetnék, az lenne az 5. verzió egy témára). Megállapítható, hogy általában egyetlen történeti esemény vizsgálata is különböző nézőpontokat hoz felszínre, és normális esetben (nem ideológiailag meghatározott rendszerben, nem diktatúrában) nem kell, hogy ezek a vélemények közös nevezőre hozhatók legyenek. Ennek hátterében az adott korok önálló arculata áll.

II. Lajos haláláról a korabeli sajtó nyilvánossága alapján (röpirat, novella, prédikáció, oráció, népballada műfajában) a vélemények és megfogalmazások legszélesebb palettája jeleníthető meg, és érthetően a király temetéseig diffúz ez a közeg, nem körvonalazódik egységes álláspont. Amikor a mohácsi síkon Kánizsai Dorottya támogatásával megindul a – Perényi Ferenc szavával élve – mintegy „20 ezer mártír” elhantolása, és később valahol a közelben a Czetricz–Sárffy vezette kutatócsapat beazonosítottak véli a fellelt tetemet, akkor a bizonyosság vélelmével adják meg neki az elhalt királynak járó végtisztességet. A későbbi régészeti kutatások nem találtak újabb bizonyítékot.²⁴ A régészet nélküli, csak irodalmi szövegek (Sárffy-levél, Czetricz-jelentés) elemzése²⁵ pedig soha nem adott eddig megnyugtató választ, sem nyitott új perspektívát. Holttest nélkül viszont bizonytalan minden elgondolás, amely akár a Szerémi–Tatai verzióját (a királynak cseh karddal való meggyilkolása több lehetséges módon és helyszínen), akár mást igyekszik bebizonyítani. Az elfogulatlanság jegyében tegyük hozzá, hogy egy jó állapotú csontváz sem adna persze teljesen egyértelmű képet.

A sírmellékletekként kezelhetjük a királynál talált jegygyűrűt, pecsétgyűrűt, a szívmedált, a király ruháit és páncélját. Ezeket korabeli oklevelek bizonyítják, hogy a Sárffyké-féle csoport előtt érkező megtalálók visszajuttatták Máriához vagy másához. A jegygyűrűt Mária királynő haláláig tartotta, majd beolvasztatta, s az árát a szegényeknek adta. A pecsétgyűrű visszakerülését Horváth Márton

²³ Ehhez l. bővebben: *Apafi Mihály fejedelem temetése*, s. a. r. Csorba Dávid, Mikó Gyula, Budapest, reciti, 2014 (ReTextum, 2).

²⁴ A mohácsi tömegsírok ásatása (1959–62, vez. Papp László; 1976, vez. K. Zoffmann Zsuzsanna, Bartucz Lajos; 2012–13, vez. Bertók Gábor, Simon Béla); a dunaszekcsői ásatás (1840–42); a fehérvári királysírok ásatása (1848–2002 közt öt ízben, legutóbb: 1994–2002, vez. Éry Kinga). A legújabb elmélet (a pilisi királysírok) ásatásai még nem kezdődtek meg.

²⁵ L. 1926, Kenyeres Balázs; 1941, Salamon Henrik; 2014, Nemes István, Tolvaj Balázs.

intézte, erre feltétlenül szükség volt, mivel ennek kint léte jogi bonyodalmakat vont volna maga után (pl. ha időközben mások ezzel birtokadományhoz juttatják magukat). Sokáig Bécsben tartottak egy díszpáncélt, amiről idővel kiderült, hogy nem Lajosé volt. Korabeli nemzetközi hírek beszámolóiból tudjuk, hogy igen fényes temetést rendeztek a királynak, szövegek is elhangzottak, de ezek a temetési beszédek és orációk szövegükben nem ismertek. A későbbi irodalmi szövegek pedig alig tudtak ebből a gyér hagyatékból valamit felhasználni.

Mint már korábban említettem, a többi, 16–20. század közti irodalmi szöveg nem érintette ezeket a relikviákat, és egészen más perspektívában szerepeltette a király halálát. A 16. századi média (röplap, oráció, traktátus) és kortörténet a 'végzetre', a 17. századi prédikációk, hitviták és emlékiratok világa a 'visszavonás' fogalmára előszeretettel épített, s ennek érveit használta ellenfeivel szemben. A 19. századi szépirodalom, de a romantikus, historizáló s a pozitivisták történetírás, de majd a 20. századi publicisztika és tudományos népszerűsítés a történetnek az 'emlékezhely' jellegére koncentrált. A kultusz- és emlékezet-történeti kutatások a csata évfordulóinak idejére egyéb konstrukciókat is létrehozottak. Egyedül az általam alternatívnak nevezett irányzat kereste a nem a forrásokhoz kötődő, hanem más koncepcióba állított megoldásokat. A forrásszegény helyzetből (sem holttest, sem ereklyék, sem beszédek) természetesen csak máshonnan lehet, de ezek esetén történetkritikailag és filológiaiilag nem helytálló elképzeléseket felépíteni. Nehéz is lenne elvitatni az irodalomtól, hogy fikciót, netán példázatos szövegeket állítson elő történelmi esetekre: elég csak Móricz Erdélyére gondolni, melyet komoly forráskutatás előzött meg, de a források nyelve mellett nagy szerepet kapott az allegória eszköztára a karakterek jellemzésekor és a szemléleti párhuzamok megalkotásakor.

II. Lajos halála és annak bizonyítékai (pl. Czetricz levele Máriának), vagy a király temetése (Szapolyai-levél, Sárffy-beszámoló) történetkritikai szempontból viszonylag egyértelmű forrásokból, adatszerű beszámolókból, levelekből táruznak elénk, jóllehet a csatának a nagy közönség előtt legismertebb korabeli szövege, Brodarics *Igaz története* a csatának éppen a király haláláról nem tudott bizonyosat. Sárffy jelentése Brodaricsnak a lengyel követ másolatában maradt ránk.²⁶ Szerémi György 17 évvel a csatát követően jegyezte le rémtörténete halálomlásait, mely még tendenciózussága miatt is megdöbbentő (Bartoniék Emma frappáns megfogalmazását idézve – „Szeréminél béke idején sem hal meg egy magyar úr sem természetes halállal”).²⁷ A kancellár és a győri várkapitány írásai viszont jellegükből, műfajukból fakadóan elegáns latinsággal megírt, szépen megkomponált, felépített, ha tetszik, megkonstruált narratívák, költői alakzatokkal, retorikai érvekkel alábástyázva. Ezeket a kor gondolkodásmódjának, az írásművészet tudományának és egyéb kulturális összetevőknek az ismerete alapján meg lehet érteni. Ha a 21. században felvértezi magát az olvasó azokkal az ismeretekkel,

²⁶ L. Kasza Péter írását.

²⁷ BARTONIEK Emma, *Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből*, s. a. r.: Ritoók Zsigmondné, Bp., MTA, 1975, 58.

amelyek a 16. századi megszólított olvasónak kellett rendelkeznie, hogy dekódolni tudja ezt a szöveget (kultúrantropológiai szerepek, teológiai szemlélet, jogszokás, retorikai érvelés, antik mitológia etc.), akkor közelíthetjük meg, hogy miként kíván beszélni a királyi halotról a korabeli forrás. Ez pedig azt jelenti, hogy a forrás hitelességének tisztázása után bizony ezek a szövegek leginkább irodalmi vetületükön keresztül szövegeztethetők meg legkönnyebben.

A két ismertebb irodalmi szövegünk van tehát. Brodarics kancellár az írásában a jó király és a végzetes csata ábrázolását jelenítette meg az üres és rosszindulatú híresztelésekkel szemben. Ennek köszönhető a felépítés precíz logikai rendje, a király bemutatása, a pontos menet leírása, a teológiai magyarázatok és a narrátori kiszólások. A győri kapitány, Sárffy Ferenc pedig a levél retorikai formájában láthatóan a szép halott isteni kinyilatkoztatáson alapuló heurisztikus megtalálását írta meg, pontos hely és egyéb adatok mellőzésével (legalábbis a fennmaradt levélmásolat szerint). Ezek szemléletének jegyei tehát röviden: a jó király többre hivatott volt, de a végzet eldöntötte még ismeretlen sorsát (Brodarics), és a szemlélet, hogy egy szép halott léte retrospektív igazolja, hogy ő egykor jó király volt (Sárffy). Nem jöhet más a forgatókönyv szerint csak „meghalt a király, éljen a király”, azaz az új király választása és beiktatása. Ez a típusú agnosztizáció, és a példázatszerű élet és halál összefüggésrendje nem feleltethető meg a 19. század óta Európában divatos, a logika alapján felépített modern okszerűséggel. A középkorban feltétlenül, de még talán az 1970-es évekig úgy tűnt, hogy ez a literátor értelmiségi szemlélet, ez a narratíva határozza meg legjelentősebben a nemzettudat képi és gondolati alakzatait, s teremti meg az elbeszélhetőség formáit.

Összesítve tehát, a régészet eddig nem tudott érvényes megoldással szolgálni Lajos király csontjainak hollétére. Vannak elméletek bőséggel arra nézve, hogy hol nyugszik jelenleg (mohácsi sík, Csele-patak medre, a dunaszekcsői Szigeten lévő Angyalok kápolnája, székesfehérvári királyi romkert, pilisi sziklatemető), más sincs. Az irodalom sokáig forrásul és ihletforrásul szolgált e kérdésben („mi veszett Mohácsnál?”), minden korszakban más és más megoldást kínált fel, ehhez használva II. Lajos esetét mint exemplumot, felekezeti, politikai, publicisztikai érvekkel, de sokkal inkább Mohács okaival és következményeivel ellátva. A szépművészetek (elsősorban a festészet, de a szobrászat, kisleptika is) számos ábrázolást teremtett török, német és magyar szerzőktől egyaránt. Csak a reformkori és festészeti ábrázolásokat szemlélve, azok bemutatták a királyt harci díszben, de ugyanígy az üres csatateret, a csata vérvivatarát, és a holttest megtalálását is. Az emléktáblák narratívája ennek megfelelően koronként a nemzeti kánonhoz igazodva képezte le, hogy mi ábrázolható ebből a történetből. S végül a történettudomány leginkább rövidre zárta ezt a kérdést (éljen/ek a király(ok), s a filológiai alaputatásokat (röpiratok, történetírók és Szerémi), különböző kurrens módszerekkel, és különböző történelemszemlélettel jeleníti meg a kort, benne Lajos királlyal. Az alternatív iskolák pedig laikus háttérrel, keresve a titkot, állítják hadrendbe összeesküvés-elméleteiket.

Egyetlen műfaj nézőpontja

Most csak egyetlen jelenségen fogom szemléltetni, hogy mennyire szabad és éppen ezért nehéz a megértés, értelmezés még egy műfajon belül is. A rövid bemutatásra a művészetet választottam, és azon belül a 19. századi magyar romantikus történelmi festészet egy-két ábrázolását. Már fentebb írtam, hogy a 17. századi pécsi püspök, Esterházy László felkérte id. Dorffmaister Istvánt, hogy fesse meg a két mohácsi csatát. A mohácsi kápolnában elhelyezett képek (1787) egységes kompozíciót mutatnak. Mindkét képen a nagy csatatér látható, tág égi horizonttal, s egy-egy égbemeredő életfával. Az előbbi előterében a király lova bukik el, és süllyed hátra lovasa, az utóbbin győztesek lovagolnak. Későbbi alkotások közül ismert Than Mór 1846-os vázlatú, majd 1855–56-ban kivitelezett két képe (egy piros és egy fehér dominanciájú) a csata kavargását ábrázolja: az előbbin Tomori érsek néz vissza félútjából, és központi alakként Drágffy János lovagol a Máriás zászlóval; az utóbbin a kép közepén a király fehér lova ágaskodik fel szuronyerdőben. A furcsán kicsavart tagú, mozgalmasnak láttatott alakokon túl engem első látásra az első kép Rákóczián ábrázolt központi alakja zavart a nyilvánvaló hasonlóság miatt. Ehhez mérten az ütközet egy másik festő, Székely Bertalan ábrázolásán (1866) is furára sikeredett: a kép jobb sarkában süllyedőben bukik el a király a vízben, s feltehetően utána nagyobb, jól látható méretben apródja vagy kamarása halad.

A legizgalmasabb s egyben legtöbb vitát kiváltó festmény, Orlai Petrics Soma 1851-es képe.²⁸ A *II. Lajos holttestének megtalálása* címet majdnem ugyanúgy viseli egy másik alkotás is, Székely Bertalan későbbi (1860), Orlai műve alapján készült újrafogalmazása. A kompozíció nagyon hasonló: a központi térben fekszik a világító testű holttest, piramidális alakzatban körülötte emberek és sötét háttér. Ugyanazok vagy mégsem? Orlai mindenesetre recenziót készített pályatársa művéről, s abban üdvözölte annak technikai ügyességét (aminek a hiányát neki annak idején a szemére vetettek a rajzkészség terén). Látható, hogy az „átírat” sokkal világosabb, szépek az alakok, árnyalások, színek arányai. Ez lett az ismertebb, többet idézett kép, köszönhetően az utóéletének is: ezt a Magyar Nemzeti Galéria őrzi, szemben az Orlaiéval, melyet még 1852-ben a debreceni aukción megvásároltak, azóta a Püspöki Palotát díszíti, s innen ritkán jutott tárlatra. A B. Szabó János-féle 2006-os Mohács-antológia azonban szerencsés módon mindegyik képet tartalmazza.²⁹

Az egyetlen ok, amiért épp ezt választottam II. Lajos halálának értelmezéséhez, nem csak a téma, hanem még inkább a recepciótörténet sokszínűsége. Már említettem, hogy Orlai müncheni festészeti tanulmányai idején rövid ideig ugyan, de egy életre meghatározó módon találkozott báró Eötvös Józseffel (1847 őszén), s tőle kapta az ötletet, hogy nagy történelmi témákat fessen, s pl. éppen mohácsosat

²⁸ Orlai Petrics Soma, szerk. GALAMB Zsuzsanna, *Kiállítási katalógus*, 2011 = [http://www.munkacsy.hu/dokumentumok/dir6/2211_491_Orlai_Petics_Soma_kiallitasi_kalogus.pdf](http://www.munkacsy.hu/dokumentumok/dir6/2211_491_Orlai_Petics_Soma_kiallitasi_katalogus.pdf), 27–28.

²⁹ B. SZABÓ 2006, i. m. 474–475.

és portrékat. A Mohács-témának elkészült egy korábbi, bécsi 1847-es vázlata. Az első müncheni bemutatót követte a Pesti Műegylet egyik kiállítása, s végül Debrecen. A festő barátai üdvözlötték a témaválasztást (Pesti Napló, Eötvös, Toldy), de kritizálták a technikát (Remény, Toldy).³⁰ Toldy Ferenc irodalomtörténész barátja szemére vetette a történelmi hűséghez való ragaszkodás hiányát (l. a kép jobb oldalán látható koronát tartó alakot, mivel koronának a megtalálásáról egyetlen 16. századi krónikás sem írt), illetve a rembrandti technikájú hullaábrázolást (azzal az érveléssel, hogy a senyvedő test Krisztus, II. Lajos vagy éppen Petőfi-allegóriája lenne?). Orlai válasza meglepő: a történelmi hűségre törekedett, ezért Jászay Pál 1846-os Szerémi-elemzését követte.³¹ Azaz baloldalt Czetricz látható, amint ráismer a királyra annak lábáról, a király fejénél a katona Sárffy Ferenc.

És bár a művész elutasította az unokatestvérére tett allegorikus értelmezést, Toldy megjegyezte egy másik levelében, hogy a művész „szereti az allegóriát”.³² Gondoljunk csak a kistőrrel, kék ruhában ábrázolt, kezével V-alakot formázó hölgyalakra, aki Jézus anyjának, Máriának az ikonikus kékleplében látható. A történelmi kontextus szerint ő kell, hogy legyen II. Lajos özvegye, Mária (akinek itt a történelmi ábrázolása nem lehet hiteles, csakis akkor, ha az alakot allegóriaként kezeljük). Hasonlóan a kitekert pózban rohanó, koronát vivő alakhoz. S ők együtt hárman, a meghalt király, az őt sirató, harcos (kistőrös özvegy), és a koronát megfelelő alak jelképezhetik azt, hogy csak a király halt meg, de nem ért véget a királyság, a korona másra száll.

De ha mégiscsak egy látens Petőfi-ábrázolásról van szó, akkor ez az elbukott szabadságharc ábrázolása, azzal a reménnyel, hogy van folytatás. Az bizonytalan, hogy Orlai képét 160 éve ki vette meg; annyi azonban kivehető, hogy az illető szinte azonnal a Debreceni Református Kollégiumnak adományozta (vagy eleve annak vásárolta). Debrecenben akkor a püspöknek, Szoboszlai Pap Istvánnak, s egyéb mecénásainak is festett a művész. Előbbi ekkor gyakran járt Bécsbe, alkudozni az új egyházügyi tervezetről, ami majd az ő halála után az ún. protestáns pátensharcra terebélyesedett. Könyves Tóth Mihály, Kossuth papja börtönben, a DRK képzése átalakítva, háború utáni helyzet ez, az abszolutizmus kora. Értelmezzük most szimbolikusan: a Kollégiumnak ajándékba adott Orlai-festményt ilyen módon nem az iskola vette, de a felekezeti önállóságáért küzdő egyház rejtette el. A Petőfi-rokon festő támogatásaként, kvázi, a passzív ellenállás eszközeként? Nem tudni.

Netán a korhűség mentén alkalmazott egyéb szimbólumok olvashatók valamely egyéb mitológéma alapján? Orlai müncheni tanára, Kaulbach szerette a történelmi-mitológiai alakokat és az allegorikus értelmezést, így kompozíciójában szintén látni fura pózban rögzült alakokat, ahogy Orlai számos képen is. Elég csak megnézni a *Perényiné összeszedi a mohácsi halottakat* című képének főszereplőjét, a középpontban álló, sámán-pózba merevedett, egyáltalán nem nőies Kanizsai Dorottyt, s rögvést elképzelhető, hogy ennek a szereplőnek szimbo-

³⁰ GALAMB 2011, i. m. 13.

³¹ KESERŰ Katalin, *Orlai Petrich Soma (1822–1880)*, Bp., Képzőművészeti, 1984, 73.

³² GALAMB (szerk.) 2011, *Orlai Petrics Soma*, i. m. 148.

likus jelentősége van. Mivel a célom a sokszínűség felmutatása, egy alternatív iskolai értelmezési eljárás hívok segítségül. Pap Gábor művészettörténész Csontváry Kosztka Tivadar festészetének szimbólumrendszerét vizsgálva, az önmagát a Napút festőjének aposztrofáló alkotó műveit asztrálmítoszi keretben értelmezte.³³ Ezzel a kódrendszerrel érthetővé válhatnak Orlai Lajos-képének érthetetlen szimbólumai is, mint a két síró nő (akikből alig látszik egy is, mivel annyira összefonódtak), vagy a kicsavart testrészek a koronás alaknál. A furá kompozicionális beállításokban megfestett, csak egyik-másik testrészükkel, mozdulatukkal jellemzett alakok megalkotása mögött rejtőzhetnek allegóriák, s ezek akár lehetnek asztrológiai jellegűek is. Hiszen ezek ősi, jól ismert szimbólumok, melyek csak a 19. század végén kezdtek veszíteni erejükből. A reneszánsz óta ismert jelölésekről van szó, és elterjedésüket ékesen jelzi, hogy a Biblia mellett a legnépszerűbb, leggyakrabban forgatott, az előjelzéseket tartalmazó csíziókat (de a magánnaplókat is pl. a 16–17. században) ezekkel az egyszerűsített nap- és hónapjelekkel vették. Eszerint tehát Lajos vízi hulláját mintegy kiömlő vízfolyamként ábrázolta a festő, úgy fekszik a katona ölében, lába lepellettel fedve, testrészei nem szembeötölők. Ő tehát a Vízöntő karakterjegyeit magánviselő, a hirtelen pusztulást, felfordulást ábrázoló alakot testesíti meg. És így tovább megvizsgálható minden alak és mozdulat. Azaz eszerint Lajos király halála végzetes és kikerülhetetlen volt. Ez a szemlélet pedig egybecseng Orlai Petrics forrásának, Szeréminek (és az őt idéző Jászay Pálnak), de akár Brodariescnek a szemléletével is. De hangsúlyoznom kell, hogy ez a feltételezett festészeti karakterológia, még a ciklikus időszemlélet ismertsége ellenére sem, interpretáció. Korabeli adatokkal nem erősíthető meg, hogy Orlai Petrics Soma ezek alapján képezte le-e a látásait, felfogását a képen. Ez csak egy kézzel fogható értelmezés.

S végül ne feledkezzünk meg Orlai legutóbbi értelmezéséről, melyet a MÁV tett közzé: a '60–70-es években a vasúti kocsikat még képekkel szerelték fel, melyek a magyar tájakat, kastélyokat és éppen festményeket ábrázoltak. A hungarológiai reprezentáció eszközeként (magyar múlt, utazás térben/időben) látható volt a '90-es évekig *II. Lajos holttestének megtalálása* is, mégpedig az Orlai változatában.

Eszerint tehát Orlai Petrics Soma festménye értelmezhető korhűségre törekvő, de tökéletlen történelmi tablóként, vagy Petőfi-allegóriaként, netán az elbukott magyar királyság sorsallegóriájaként. Ezt az értelmezési szabadságot látva felmerülhet az olvasóban, hogy a művészet mindig csak értelmezést ad, a történetíráshoz képest eleve értelmezett nézőpontból világítja meg a kiválasztott helyzetet. Orlairól pedig már megírta a szakirodalom többször, hogy az első olyan tudatos festőnk, aki arra törekedett, hogy a festményt mint saját arculatú történelmi felfogása terét használja.³⁴ Üzenjen vele, ha tetszik; allegorikusan, egy saját történelemszemléleti narratíva felmutatásával. Azaz éppen ez a szerep, amelyet festményeinek szánt, hívja fel az értelmező figyelmét a fikcionáltságra.

³³ PAP GÁBOR, *A napút festője – Csontváry Kosztka Tivadar*, Bp., Pódium Műhely Egyesület, 1992.

³⁴ GALAMB (szerk.) 2011, *Orlai Petrics Soma*, i. m.

Vita előtt

Bármit is fogadunk el a fenti művészeti kitekintésből, az tény, hogy II. Lajos halála kapcsán gyakran bonyolódhatunk hasonló helyzetekbe. Úgy tűnik, hogy a kevés forrást sokan sokféle, egymással ütköző nézőpont megjelenítésére is használták az elmúlt majd 500 év során. Ha pedig olvasóként nem érdeklődünk a konfúzus értelmezői narratívák iránt, akkor jó tisztázni, hogy mit tekintünk egy vita előtt bizonyosnak, adatolhatóknak, s mit csak feltételezett, de nem bizonyított-nak. Az a kérdés tehát, hogy milyen tudományos előfeltevések után lehet bármit is kijelenteni.

Ha egy adatot vizsgálunk, elsőként forráskritika alá vesszük: ez esetben ki kell mondani, hogy a középkori írásbeliség latinja külön megtanulandó, pláne annak szerzőnkénti dialektusa, kulturális regisztere miatt. A korszak művelődés-történeti hátterének ismerete nélkül egy lépést sem lehet tenni (mit jelentett az adott szó, mire vonatkozott, hogy használták).³⁵ Azaz amikor Szerémi mesternél valami hangzatos ötletet olvasunk, de ezt nem erősíti meg más forrás, akkor ez nem válik adattá. Ha eddig élt egy tézis, most megjelent egy másik, akkor ennek súlyozásakor esztörténeti kérdésekbe bonyolódunk (egy korszak szemléletét, egy társadalmi csoport felfogását értelmezzük), vagy éppen pedagógiai helyzet-be (egy vita tanítása, a bizonytalan bizonyossága, nem törli-e az érvényét akár a történelmi eseménynek az olvasó/hallgató fejében?). Azaz ha tényleg nem a királyt temették el, vagy nem Fehérváron, akkor az mit szemléltet? Az értelmezői kérdések és válaszok gyakran látszólag kizárják egymást (pláne, ha hiányzik egy elem a fogaskerékből), de ez nem jelenti azt, hogy akkor az egyik szükségszerűen hazudik, torzít, hamisít. Ez az eset fellelhető egy szakmai diskurzuson belül és meg hasonlást okozhat (Kinek van igaza egy Nemeskürty-vitában? Van-e olyan, hogy egy igazság?), de különösen igaz az ún. hivatalos és az alternatív iskola nézeteinek a szembeállításakor. S végül nem mindegy, hogy milyen eszközökkel vívják a küzdelmet az ellenfelek (szakkritika vagy értelmezések ütköznek), s ezáltal a vita adatokról, azok hitelességéről és szerepéről vagy pedig az értelmezések igazságáról szól. Ugyanis egy olyan történeti kérdésben, mint megölték-e Lajos királyt vagy szerencsétlenül belefulladt a 30-50 kg-s lovagi páncéljában egy megáradt patakban, már gondolkodásmódbeli, sőt valósággal népkarakterológiai jellemzők is megmutatkoznak (Hogyan viszonyulunk egy vita során a temetetlen halottainkhoz?).

Az én felfogásomban kulcskérdés, hogy a mindenkori Mohács-vitában tisztázzuk, hogy történeti-történeti vitában állunk-e, vagy ha nem, akkor milyen diskurzus adja a keretet? Ha igen, akkor sajnos kevés csupán a jószándék vagy az érdeklődő olvasottság, netán a középiskolai latintudás. A történeti érvrendszer és szakkompetenciák ismeretében kell megszólalni, azaz első a források értelmezése (Mi adott, s az milyen kérdéseket vet fel). Fontos a történetírói iskolák nézőpontjaihoz való viszonyt tisztázni (most milyen forrásokat és milyen elem-

³⁵ L. itt Szebelédi Zsolt írását.

zéseket vonok be a vizsgálatba; s ehhez jelenleg min. félszáz történettudományi iskola szemlélete integrálható). De ugyanígy dönteni kell egy retorikai-logikai bizonyítási és érvelési rend mellett (Mi az, ami kimondható, hogy adat? Mi az, ami feltevés? Hogyan építem fel az érvelésemet?). Ezután tisztázható az elmondás, a narráció választható módja és műfaja (adatközlés, szakmonográfia, tudományos ismeretterjesztő diskurzusba lépünk-e be?), s csak ezt követi a személyes hang és érzékenység, a szemléltető analógiák esetleges modelljének az érvényesítése.

A végső következtetéseim tehát a leírtak alapján a következők. Mivel hiányzik a *corpus delicti*, a régészet, antropológia, klinikai patológia egy Jagelló-állkapocs beazonosítása híján zárt kapukat döngtet. Ingoványos a talaj a történettudomány számára is: a király halála bizonyos, de a gyér számú, műfajú etc. forrás alapján nincs a király halála és temetése körüli bonyodalmak nagy részére biztos magyarázat, csak erős feltevések. A királyi ékszerek és sírmellékletek, a tárgyi néprajz, muzeológia kellékei valaha léteztek, amint a temetési beszédek és díszítmények, ezekről forrás (oklevél, festmény) referál. Tehát valakik megtalálták és eltemették Lajos király holttestét, és továbbbítták a mellékleteket a megfelelő személyeknek; ma azonban már ezek a bizonyítékok nem vizsgálhatóak. A Sárffy-levél, a legfőbb bizonyíték leginkább irodalom- és művelődéstörténeti értékű forrás (a retorikai és világszemléleti panelek arra engednek következtetni, hogy a jelentés lényege, hogy a holtat királyhoz illő modorban mutassa be). Szerémi mester rémhistóriáit nehéz bizonyítani, de cáfolni is (egyéb forrás híján), de inkább tűnik a szellemi folklórhoz tartozó írásnak (torztükröként korrajznak), mintsem hiteles forrásnak az a háromféle verzió, amit a király halálával kapcsolatban rögzített. S végül a historiográfia, az elmúlt félévezred tanulságai arra engednek következtetni, hogy szegény II. Lajos halála a temetése után már érdektelen volt, hangsúlyozottan történeti értelemben. Ellenben irodalmi vagy művészeti szinten egyáltalán nem volt az, amennyiben a narráció allegória (festészet, film vagy éppen sci-fi). Ez a terep azonban már bárki számára nyitott, aki kellő érdekeltséget érez a téma iránt, és van annyi víziója II. Lajos halálához, mint akár a magyar focihoz.

CSORBA, DÁVID

Le syndrome de Mohács ou la mort de Louis II (1526) d'un point de vue historiographique

J'ai composé cette synthèse historiographique qui suit dans l'objectif d'illustrer les diverses interprétations auxquelles le topos *Mohács* et les narrations du décès du monarque ont donné l'occasion dans les publications scientifiques, mais aussi dans le discours public. Je fournirai donc une rapide évaluation du concept *Mohács*, puis je synthétiserai les divers points de vue desquels la mort de Louis II avait été narrée, permettant la fabrication de récits idéologiques et de véritables théories de complot. Le sujet étant très large, je ne peux qu'esquisser les approches principales – la peinture historique de l'âge des réformes sera le seul genre dans lequel je donnerai quelques analyses plus

détaillées afin d'élucider le champ multiforme d'interprétations. L'étude d'une peinture – préparée par Soma Orlai Petrics, en 1851 – me donnera l'occasion d'illustrer combien il est facile de produire de nouvelles théories, surtout si le symbolisme des textes (ici: de la peinture en question) le permettent. L'objectif de cette synthèse historiographique est d'élucider la place des débats actuels autour de Mohács dans un espace communicationnel vieux de 500 ans. Récemment deux médecins de Szombathely ont publié une réévaluation de l'analyse de la denture de Louis II, mais la lecture visiblement dilettante qu'ils proposent des documents historiques, malgré son succès médiatique indiscutable, n'est nullement convaincante. Certes, le public apprécie toujours les nouvelles interprétations audacieuses, mais si l'on veut avancer une argumentation prise au sérieux par les historiens également, il faut respecter la méthodologie scientifique du métier. C'est pourquoi j'ai accepté l'invitation de Farkas Gábor Farkas à publier une synthèse historique de la problématique.

Keywords: historiography, allegorical painting, debate on reading, narration as fiction, conspiracy theory, alternative history.